

ХЛОПСЬКА БІБЛІОТЕКА.

III.

ЯК ПАН СОБІ
БІДИ ШУКАВ,

КАЗКА

Івана Франка

Ціна 5 кр.

ЛЬВІВ 1896.

Накладом редакції „Громадського Голосу“

З друкарні Нар. Ст. Манецкого і Сп.
(Готель Жоржа).

12735

144/6

4062

ХЛОПСЬКА БІБЛІОТЕКА.

III.

ЯК ПАН СОБІ

БІДИ ШУКАВ,

КАЗКА

ІВАНА ФРАНКА

Ціна 5 кр.

ЛВІВ. 1896.

Накладом редакції „Громадського Голосу“.

З друкарні Народної Станіслава Манецкого і Спілки.
(Готель Жоржа).

26

Львівська Філія
бібліотеки АН-УРСР

406 фс

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ II- 34 228

9681

Ф/Т
9-440

I.

Було то не давно і не пізно, а так в самій середині. Жив тоді в нашім краю один пан багатий, котрий дожив до двайцять п'ятого року, а не чув ані разу про біду. Цілком не розумів, що значить се слово. Їго отець тільки що умер, ситий слави і віку, маєток лишив великий і добре загосподарований. Шпихлірі, каси повні, повні стодоли і обори, слуги вірні і прихильні панови, славне імя предків, здоров'є, молодість і краса, чогож більше можна жадати від долі? Тож нічого не жадав молодий пан. Жив по панськи, вітцівського добра не марнував, в політику не вдавав ся, віддавав Богу що Боже, а цісареві що цісарське, і на тім кінець.

І був би молодий пан в той спосіб пережив цілий свій вік, коли би не випа-

док на око дрібний, котрий однакож знищив его супокій, затройів житє, зруйнував маєток.

Одної суботи пійшов пан по смачній вечері на спацір до города, з города зайшов на гумно, а з гумна до стодоли В стодолі стояла ціла купа людей: підданих хлопів дозорців і двораків панських, а з посеред тої купи долітали до панського слуху якісь лускоти, ніби молоченє, але помішане з жалібним криком і стогнанєм. Зацікавлений вступив пан, щоби поглянути, що то є. Цікавий побачив образок Під стіною на кріслі сидів головний завідатель панських дібр і голосно числив, поглядаючи від часу до часу в невелику книжочку. На тоці лежав розтягнений хлоп і йойкав і стогнав і кричав. На его руках, плечах і ногах сиділи три сильні драби, а два інші прали каньчуками в те місце, з відки ноги ростуть.

— Що ви робите? — питає цікаво пан. Завідатель станув перед паном, вклонив ся і сказав.

— То, прошу пана, Проць Шуліка відбирає свою тижневу порцію.

— За що?

— Три рази спізнив ся на панщину.

— А так! — сказав пан, успокоївши свою цікавість і хотів відійти.

Ой бідонько ж моя, бідонько чорна — крикнув хлоп розтягнений на тоці. — І на поли що дня били за спізнєне і тепер ще бють. А в мене жінка хора, дитина вмирає, біда дома, нема що раз в рот вложити — і не спізняй ся!

Дальші слова заглушив поновлений лускіт батогів о тверду, висохлу, хлопську шкуру. Але пан почувши ті слова, нагло станув зворушений ними, потім вернув ся і махнув на гайдуків, шоби перестали молотити.

— Що ти говориш про біду? — спитав Проця. — Що се таке?

Проць підніс ся з землі і витріщив на пана свої сиві очі.

— Біда, паночку? — вистогнав — Що то біда? Біда, то біда, пек їй! То наш хліб щоденний.

— Ваш хліб? Як же вона виглядає? Нічого про неї я доси не чував.

— Га, то пан щасливі. А я до тепер не чув про такого, хто би єї не знав.

— Отже ти єї знаєш?

— Ой паночку, від коли мене мати на світ народила.

— Ну, то покажи єї мені!

Хлоп стояв і почав чухати ся в потилицю. — Якже я єї ясному пану покажу? Вона всюди є.

— Брешеш, хлопе, бо в мене єї нема.

— Дай Боже пану здоровля, — сказав хлоп кланяючи ся пану до ніг — але за те я єї бачу. Для мене все біда на світі.

— Кажи, що?

— От ті канчуки, наприклад: мій нинішній біль хіба не біда?

— Брешеш, драбе, то заслужена кара.

— А панщина хіба не біда?

— Брешеш, шельмо, то святий обов'язок.

— А той голод і холод, що терпимо в хаті, хіба то не біда?

— Брешеш, то через твоє лінивство.

— А слабість жінки і дітей хіба не біда?

— Брешеш, то воля божя, котра для добра твого на тебе проби насилає!

Хлоп стояв остовпілий, не вмів нічого більше сказати.

— Но, скажеш міні, де властиво є твоя біда, чи ні? — грізно крикнув пан.

— Га, паночку, найбільша моя біда тота, що я на світ народив ся.

— Так? То ти будеш блюзнити пану Богу? Кладіть його хлопці і валіть йому решту, кільки ще там йому належить ся, а крім того десять кійів в додатку, нехай пана Бога не ображує.

Відійшов пан, а хлоп нічого більше не кажучи, сам положив ся на тоці, щоби відібрати решту своєї „заслуженої кари“ ...

II.

А пан тим часом ішов дальше і думав. Любив думати сей пан

— Бреше, шельма хлоп! дурне слово винайшов, щоби покрити власне недбальство, лінивство і глупоту. Хто працює, той має. Хто сповняє свої обовязки, той має чисте сумління. Хто рано встає, тому пан Біг дає.

Гарно думав пан і розумно, забув лише, що він сам не працював, а мав, не сповняв жадних обовязків, а чув ся найспокійнішим на світі, а рано вставати ще з малечку страшенно не любив.

— Але я їх відучу від того! — говорив він даліше сам до себе, — Не позволю більше говорити такі дурні слова, або нехай міні покажуть тоту біду, нехай єї сам побачу, сам зазнаю. Доки сего не буде, ні за що в світі не повірю, що вона є на світі. Аджеж я бачу і чую і розумію, як Бог приказав, так самісінько, як кожний чоловік, як кожний хлоп. Так само бачу сонце, блакит неба, зелень дерев, чую піане когута і лускіт цівів, все так само. Для чогож він каже, що всюди бачить біду, а я нігде єї не бачу? Бреше лайдак, тай годі.

Розумний був пан, в школах учив ся, не вірив тому, що пан Біг уліпив шляхтича з іншої глини, як хлопа, тож і зовсім розумно міркував, що коли однакові очи, то й бачити мусять однаково.

Власне йшов пан стежкою через величезний сад овочевий, коли нагло перед ним з криком перебіг обдертий сільський хлопчина, а за ним що сили гнав старий, кривий на одну ногу садівник, махаючи суковатим костуром. Хлопчина, придержуючи лівою рукою капелюх на голові, а правою махаючи як веслом, скочив через рів, видра-

пав ся на пліт і мов грушка покотив ся з него на другий бік. Був би садівник може дігнав і зловив його на плоті, але сарака не зміг рова перескочити, розгнівав ся в своїм запалі і замість на другий бік, ляпнув у саму середину рова, по коліна в болото.

— Що тут діє ся? — крикнув пан, станувши над берегом рова, з котрого з трудом старав ся вилізти старий садівник.

— Ет, ясний пане, — стогнав старий, — біда моя з тими хлопчиськами. Лише відверну ся, зараз один з того, другий з другого боку до саду закрадає ся, яблука краде.

Пан стояв і грізно поглядав на него.

— Біда, кажеш? Що то є біда?

Садівник подивив ся на пана не мудрійше від хлопа.

— Біда, ясний пане то... то... то біда тай по всьому.

— Не кпи собі з мене, старий дурню, кажи докладно, а коли ні, то ще нині прожену тебе зі служби.

— А нехай Бог боронить, ясний пане! — крикнув старий. — А деж би я подів ся на світі? Я у небіщика старого пана...

— Дуби смалені плетеш — перебив пан — не про те питаю! Кажи, знаєш біду?

— А хтож єї не знає, ясний пане?

— Ти за себе відповідай, а не за хтося! Знаєш єї? Що вона за одна? Як виглядає?

Старий з зачудуванєм поглянув на пана. В голові йому майнула думка, чи пан буває не вдурів?

— А як же має виглядати, прошу ясного пана — сказав, прижмуруючи повіки. — Подібна до старої баби, в лахманах, боса, голодна і нічим єї наситити не можна.

Розгнівав ся пан на такий невчасний жарт

— Щож ти, блазне, думаєш, що я дурень такий, як ти і плетеш міні дурниці. Хочу єї видіти, хочу з нею познайомити ся.

Не дай того Боже ясному панови, — скрикнув старий.

— Не плети нісенітниць — крикнув пан, — коли я хочу! Або міні покажеш єї ще нині, або не маєш у мене місця.

— Та відкиж я єї возьму?

— З відтам, де вона є. Тажти єї знаєш?

— Мій Боже, вона є всюди і кождий єї бачить, а хто єї не бачить, той щасливий у Бога, того вже так пан Біг сотворив, щоби все лише добре і гарне на

світі бачив, а біди ні. Ясний пане! Най пан Бога не ображує і не викликає вовка з ліса!

Але пан уже не слухав тої просьби і відходячи крикнув до старого:

— Ще нині хочу єї бачити. А коли міні не покажеш, то щоби завтра і сліду твого в моїх добрах не було!

Старий стояв мов оголомшений. От так маєш! За трицятьлітню вірну службу така заплата. Для якоїсь панської примхи він мусить на старі літа тратити кусник хліба. І що такого стало ся панови? Яке лихо підшепнуло йому тоту нещасну гадку о біді? Старий думав і ні до чого не міг додумати ся.

III.

Повертаючи до свого двора, побачив пан на подвір'ю купу посіпак старостинських і гайдуків і полцайів мійських, що вели двох людей звязаних, обдертих і по кровавлених.

— Що то за люде і куди їх ведете? — запитав пан.

— То розбійники і розбишаки. напали на одного купця і обрабували його в лісі, аж ось ми зловили їх.

— Ми невинні люди — благаючим голосом закликали увязнені, — ми йшли супокійно дорогою, коли вони зловили нас. Біда вигнала нас з хати, біда вігнала ще в гіршу біду.

Як опарений скочив пан почувши ті слова.

— Брешете — крикнув. — Та біда, про котру говорите, то ваша власна вина. Не вірте їм, слуги права! Кілько раз із уст таких лайдаків чув я слово „біда“, тільки раз знаю, що вони закривають тим словом власну вину.

— Ми прийшли до ясного пана, щоб нам пан дозволили умістити їх через ніч в безпечнім місці, поки завтра поведемо їх до міста — сказав начальник посіпак — А тимчасом можна і перевести належито з ними слідство

— Радю сповняю ваше бажанє і прошу всіх на нічліг. І на слідство також позволяю

І пан прикликав своїх гайдуків, щоби були до помочи при слідстві з арештова-

ними. Коли ті не хотіли добровільно признати ся до сповненого злочину, принесли панські слуги розпалені шини, котрі приложено до стіп увязнених і держано доти, доки не признали ся. Потому стогнувши, зі спаленими підшвами вони були вкинені до пусого, мурованого шпіхліра. А пан утішений своїм щасливим здогадом шійшов до покойів

— Так є — думав він — Ті люде мов діти: кажуть, що биті, а не кажуть за що. Наслідки власної своєї вини і підлости називають бідою. Бажають спасти ся від неї, а не позбувають ся своїх блудів. Від тепер маю певну міру в руці, маю ключ до пізнання людської вдачі. Хто каже, що біда йому, у того або сумління нечисте, або голова немудра. Тою мірою буду їх мірити і всім покажу, що добре на тім вийду. А передовсім з моїх слуг не стерплю ані одного у себе, котрий заікне ся про біду.

І пішов пан до кас'єра, що похилений числив і числив при світлі лойової свічки.

— Ну, щож там у тебе, моспане?
— спитав пан.

— Біда, ясний пане — в тім місяці доходи не покривають видатків.

— А так? — сказав пан червоніючи з гніву. — Добре, завтра віддаси міні моспане касу і книги, не маєш у мене більше місця.

— Алеж ясний пане — простогнав касієр, блідніючи цілий як хуста, пан одначе не слухав. Ішов на гумна, де гуменний тільки що скінчив перегляд худоби, пригнаної з паші.

— А щож там, гуменний, як у вас іде? — спитав пан.

— Біда, ясний пане, десь пастух в лісі дві корови згубив.

— Здаси завтра свою службу іншому, я більше не потребую твоєї служби.

— Але ясний пане — йойкнув гуменний мов громом поражений, але пан був уже далеко. Там конюший доглядав, як поєно з дубових ведер панські цугові коні.

— А що там, пане конюший? — крикнув з далека пан.

— Та біда, ясний пане, буланій отерик зломив ногу.

— Там до чорта! — крикнув пан. — Прийдеш міні завтра до обрахунку, не маєш у мене більше служби.

Конюший станув мов обмитий зимною водою і мняв у руці здоймлений капелюх, але не сказав ані слова. Тимчасом пан ішов уже напротив польового, котрий вертав з поля.

— Ну, що там у полі? — запитав його коротко

— Біда, ясний пане, вчорашній град витовк нам лан в'вса під лісом.

— Не маєш аспан від завтра в мене служби! — ревнув пан і як бісноватий побіг далше. Напротив него поважно ступаючи і оглядаючи ся довкола йшов головний завідатель панських посіlostей, чоловік хотяй з гербом шляхотським, але з жидівською душею. Тримав він цілу службу в кліщах, нильнував усього, запобігав і щадив, знаючи, що чим більше буде на купі, тим більше можна з тої купи взяти для себе, не лишаючи ані сліду ані підозріння. І тепер власне він обчислював, що в минувшій місяці приросло для его кишені і до якої суми заокруглить ся збита вже кабза, за котру думав в коротці набути одно з гарних дібр в близькім сусідстві.

— Ну і щож там, пане брате? — сказав до него пан.

— Все добре, ясний пане — усміхаючи ся сказав завідатель

Аж зітхнув пан, аж на серці йому полекшало Вічна біда, від котрої зачинали свої відповіді найстарші і ніби найвірнійші слуги єго вітця, зачала наповняти його перестрахом. Зацінавав чути ся окруженим злодіями, розбишаками і овришками. Тож незвичайно урадував ся подибавши хотяй одного чесного чоловіка, у котрого сумління чисте, котрий зати не мав потреби своїх провин або лінивства покривати тим глухим і безбожним виразом „біда“. Щиро стиснув пан руку вірного слуги і приятеля і приязно з ним розмовляючи пійшов до дому.

IV.

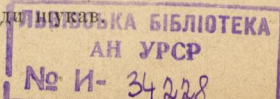
Була ніч, чудова, тиха, ясна і тепла ніч липнева. Не клейів сон панських повік і дивні якісь думки снували ся в голові. Встав пан, надів на себе легкий плащ полотняний і вийшов з покою. Йдучи корідором до головних дверей і переходячи побіч кімнаток, де жили старші офіціалісти,

він чув якийсь глухий плач в покою старого садівника, конюшого і польового. Кождий з них був сам зі своєю гризотою, жаден може не знав, що така сама доля спіткала і інших крім него. Кождий може крив перед другим свій біль, щоби тепер в темній самоті тим сильнійше почувати его урази. Ветидно якось і негарно зробилося панови на душі; як злочинець, гонений голосом власного сумління, утікав він здовж темного корідора, стиха відімкнув двері входові і вийшов на подвірє.

Ясно було, як у день Не оглядаючи ся поза себе йшов пан зразу скоро, а потім чим раз поволійше і не глядів, куди йде. Йшов і думав, а радше півголосом розмовляв сам з собою.

— Мав же би я помиляти ся? Малаж би сеся біда бути чимсь правдивим, дотикальним сильнійшим від людей і пануючим над ними помимо їх волі? Але в такім разі мусів би я про неї щось знати. Кільканайцять літ посвятив я науці, пізнаваню минувшини, теперішности і окружаючої нас природи, а про біду як про щось дотикального я не чув. І тепер хоч і як напружую свою думку, нігде єї не можу добачи-

Як пан собі біду шукав

ти. В природі є порядок і гармонія всіх річей, певні незмінні закони, але біди ніякої нема. І поміж людьми є також певна гармонія, порядок усвячений законом і переказами бувальщини, але й тут нема біди як якогось відрубного закона, як видимого явища. Ні, моя правда, біда, то лише прикриття неспосібности або нечистого сумління.

— Неправда, — відізвав ся лагідний але певний голос тут же обік него. Без особливого страху або зачудування оглянув ся пан, бож прецінь не було чого страхати ся, він був на своїм подвір'ю, а ніч була така ясна. Обік него нечутними кроками йшов молодець убраний в легкий, повіваючий плащ, з ясным лицем і ясным на рамена спадаючим волосем. Не злякав ся пан ані не зачудував ся побачивши його; так йому якось було любо на душі, як коли би з тим молодцем знав ся від найменшої дитини.

— Чому не правда? — запитав пан.

— Є біда поза людською виною і неспосібністю, — відповів молодець.

— Чим докажеш єї істнованє?

— На що доказувати, коли можеш єї бачити на кождім місці і в кождій хвилі?

— А чомуж я єї не бачу і не бачив доси?

— Бо ти глядів оком узброєним формулками брехливої науки

— Яким же оком можу єї побачити?

— Оком любови і співчуття.

Знову встидно і негарно зробилося панови на душі. Мовчав, потупивши очи в землю.

— Ну, щож, хочеш єї бачити? — запитав його товариш.

— Не знаю, чи потрафлю — несміло відповів пан.

— Знаю, що так як тепер єси, не потрафиш. Не маєш розвиненого того змислу, що робить спосібним бачити таку появу. Але скажи, чи хочеш, щоб я тобі в тім згляді отворив очи?

— Хочу, — крикнув радісно пан.

— Не тіш ся тим! Хто більше бачить, той більше чує, а хто більше чує, той більше терпить. Упереджаю тебе отже, що се справа зовсім неприємна і не цілком безпечна.

Задумав ся пан, в кінці відповів:

— Дві є підстави людського щастя — розум і маєток. Коли сей новий змисл не

ослабить у мні ані одного ані другого, то щож злого може міні стати ся?

— Не тільки не ослабить, але зміцнить, заострить іще. Так хочеш, щоб я отворив тобі очи любови і співчутя?

— Хочу.

— Ну то ходи зі мною.

— Куди?

— До хати твого підданого, того хлопця, котрого ти нині кіями казав навчати, що нема біди.

— Добре, піду за тобою, — сказав пан, хоча чув як якась холодна дроз пробігала йому по тілі.

V.

Дрімає в сумерку вбога хлопська хата. Сумовито миготить з маленьких вікон жовтаве світло каганця. На твердій, бру́дній постелі лежить поживклий, стогнучий кістяк з жевріючими від горячки очима — се жінка хлопова. На печі, овинений в брудні лахмани, стогне другий кістяк, се догараюча дитина. А на лаві під вікном без жадної постелі, тільки кулак під голову підложивши, лежить хлоп і також стогне

з болю по одержаних кіях. В хатчині пусто, чорно, чути відразливий сопух нужди і занедбання, гниючих і виплюваних легких, передучора вареної і плісняючої капусти і разового квасного хліба.

Плачливо скрипнули двері, яснійше якось зробило ся в хатині; ввійшов пан в товаристві незнаного молодця. Ніхто не чув їх і не відізвав ся до них.

— Поглянь на те мешканє і представ собі, що тут цілий вік мусять жити і умирати люде, брати твої — сказав молодець.

— Щож, годі всім жити в палацах, хтось і в хатчині мусить, — відповів пан.

— Але представ собі, яке то мусить бути те житє! — сказав молодець.

— Таке, на яке заслугоють, — відповів пан.

— Поглянь на отсю невісту, на єї висохле як скіпа тіло.

— Знаю єї від давна. Була піячкою і неробою, тепер умирає на сухоти — річ зовсім природна.

— Поглянь на отсего вітця, на єго тверді, спрацьовані руки, на єго лице, сей живий образ терпіня і глухого супокою.

— Те, те, те, худобина і нічого біль-

ше Таку худобу завсїгди треба держати на ланцюсі і під батогом, бо інакше буде кидати ся і гризти людей.

— Але подумай: якак то страшна доля засуджує одних на те, щоби були худобою, щоби їх держано під батогом і на ланцюхах, а других на те, щоби жили в палацах і філософували про свободу і убогороднене?

— Щож в тім дивного? На гною цвіт виростає. Щоби цвіт зацвів, мусить мати під собою підстилку, що сама гниючи достарчає цвітам житєвих соків.

— Але якак цїль тих цвітів? По щож їх? Для чого та підстилка мусить гнити для їх поживи?

— Розвій думок і ідеалів, се найвисша мета людськості, се цвіт єї істнованя.

— Але по щож тих думок, коли для їх розвою девять десятих людськості має бути гниючою підстилкою? Яка вартість тої думки? Для кого вона має служити?

— Для себе самої. Думка сама для себе мета, в ній самій лежить єї вартість.

— Дитиняча забавка — гірко промовив молодець, — пересипуванє піску з одної купки на другу Але ні, коли ти

розумний чоловік, то мусиш сам не вірити в те, що ти сказав. Не людськість існує для плеканя думки, але плакає думку для себе, для своєї користі.

— Щож, нехай і так буде, — сказав пан — але і в такому разі той може тільки з неї користати, хто думає.

— Хоча з тої, як кажеш, підстилкі тяг-
не живучі соки? — відповів молодець.

— Щож, коли цвіт для гниючої під-
стилкі зрече ся цвисти, то ані сам не за-
цвите, ані підстилці не допоможе. Ліпше з на-
громаджених скарбів думки користати ма-
лому числу думаючих, чим кинути їх
в пропасть забуття для того лише, що біль-
шість з тих скарбів користати не може.

— Не може, кажеш? А пробували ви
коли небудь давати їй ту можливість? А для-
чого так пильно стережете тих скарбів,
таким штучним окружаєте їх валом, аби
заборонити до них приступу негідним?

— Бо хлопство, то дитя, а думка, то
огонь. Дитя з огню не скористає, а хату
запалить.

— Але дитя, котрому на віки заборон-
ите уживати огню, може вирости на чо-

ловіка дикого, на двоногого звіря і нічого більше.

— Щож я на се пораджу? — сказав пан, здвигаючи раменами — Чи по то лише ти завів мене до сеї волючої норі, щоби міні теє сказати? Не думай, що ти сказав міні що небудь нового. А особливо не думай, що тим отвориш міні очи любови і співчутя

— Цілком нічого подібного не думаю — відповів молодець. — Я тільки силував ся домацати ся в тобі живої душі — і не міг. Я зважив тебе на вазі і переконав ся, що ти занадто легкий. А до тої хати ввійшов ти на теє, щоби з неї не вийти більше. Вона має бути для тебе школою, найвисшим університетом. Тут маєш побрати остатню, найвисшу науку людськості, якої не дали тобі заграничні університети.

Пан усміхнув ся на ті слова з ногордою Але молодець зблизив ся до сплячого на лаві хлопа, взяв його за груди і підніс легко, як перце. Потому все ще сонного поставив побіч пана і сказав:

— Придивись йому добре!

— Обридлива худоба — здрігнув ся пан.

— Знай же, що від сеї хвилі ти будеш ним, вид і стан його в'зьмеш на себе, а він на твоім місці засяде.

І сказавши ті слова, молодець п'ястунком як величезним молотом ударив пана в груди. Йойкнув пан в страшеннім болю і впав горілиць без тям. В тій хвилі погас каганець, що стояв на припічку, і у хаті зробилося зовсім темно і тихо, як в гробі.

VI.

Вже починало дніти, коли пан пробудився зі свого тяжкого омліня. Сутінь стояла довкола. Отуманений він лежав ще і помалу почав пригадувати. Темні споми́ни якихось страшних снів миготіли в его душі. Підвів голову, щоби оглянути ся довкола, та нічого не міг побачити крім тісної, сірої, квадратової шпари над своєю головою — маленького віконця хлопської хати. Опустив голову і вдарився о тверду, хслодну землю. І нараз почув холод в цілім тілі і біль, утому і непевність помішану зі страхом, як чоловік, що будить ся з летаргу — в темнім і тіснім гробі.

В тім якийсь голос перервав гробову тишину, голос страшний, хоча ледво чутний: тихий, остатній стогін конаючого в тяжких болях, стогін, в котрім ще раз проблисло ціле жите повне терпіня, болів і глухої розпуки.

— Грицю! Грицю! — кликав сей голос остатнім зусилем перегнаних і виплюваних легких.

Якась невияснена сила похнула пана. В одній секунді зірвав ся з твердої своєї постелі, щоби бігти на сей поклик. Як шалений оглядав ся довкола, пригадував щось, але нічого виразно не міг пригадати. Перед собою бачив велику глиняну піч з розваленими челюстями і надбитим глиняним горшком, бачив брудні, глиною помазані стіни і малі віконця, бачив деревляну полицю з мисками. Все те бачив при слабім блиску сходячого сонця, що продирав ся крізь мутні шиби, але все те видавало ся йому сном, страшним, горячковим привидом. Правую рукою вхопив себе за ліву руку, щоби переконатися, чи то сон, чи ява — але нараз задрожав, діткнувши ся власного тіла. Йому видало ся, що діткнув ся чогось чужого. Рука була груба, зчорніла

від гною і ціпа, порепана, повна шрамів і бородавок. Підніс єї до світла — страх страшенний! Підніс другу — друга ще гірша. Поглянув на себе — на нім була нужденна хлопська полотнянка, а під нею груба зрібна сорочка, перевязана ликом замість пояса.

Знов голос, страшнійший від першого. З разу ніби початок якоїсь глибокої і болючої щикавки, а потому кашель, сухий, довгий, невтишимий, що рвав груди і запирав дух, що стискав серце слухача залізними кліщами.

Грім, котрий ударив о десять кроків від него, не був би його так перестрашив, як той страшний кашель, що розливав ся цілою каскадою проразливих голосів, переходив у свист, у глибоке харкотанє, переставав і на ново повертав і здавало ся, що кінця мати не буде. Під вражінєм тих тонів пан стояв на серед хати як остовпїлий, не важучи ся навіть звернути очей в той бік, відки вони виходили.

Вкінці кашель утих. І звільна, ніби пертий якоюсь непоборимою силою пан обернув очи в той бік. Ціле єго єство тремтіло, він чув що мусить побачити щось

страшне, щось таке чого ще ніколи в своїм життю не бачив. Та коли погляд его упав на пожовклий, дрожачий в передсмертних судорогах кістяк невісти, на пів голий, відкритий з брудної плахти, зі спраглими устами і палаючими від горячки очима, у него вернула пам'ять. Згадав усе: де він і хто його тут завів і по що? Згадав, що бачив сесю невісту вчора, пригадав навіть свої дикі, немилосерпні слова: „була піячка і нероба, а тепер умирає на сухоти“ — але всі ті згадки, хоч ясні, виразні і логічно з собою пов'язані, видали ся йому чимось так далеким, так давнім, що зір его душі ніби через величезний темний яр заледво сягав до них, на тамтой бік. Між тим, що було вчора, а тим, що є нині, лежала велика, неперебута, холодом зіваюча пропасть. Що було на її дні — він не бачив і не пробував навіть відгадати; здавало ся, що хтось на віки заборонив йому заглядати на дно тої пропасти. А прецінь в нутрі своїм він чув, що він той сам, що був учора, що має той сам засіб відомостей і поглядів. Лише в серці своїм чув зміну. Здавало ся, що там нараз хтось розпанахав якусь заслону, по за котрою зразу відкрив ся цілий новий світ, яко-

го він доси ще не бачив Якесь дивне, все-проникаюче світло поплило з того нового світа і наповнило цілу єго істоту. Не було се світло тих-, погідне. що визиває усміх радості або мрії чутливої туги, але якесь палке, дошкульне світло, що болючо тремтіло по нервах. болючо шарпало ціле єго єство, попихало до стражденного походу по якійсь тяжкій, тернистій, дорозі

І власне в тім сердечнім ясновидженю було те страшне, що він побачив тепер в лиці, в очах, в постати конаючого кістяка невісти, а чого не бачив учора. Ціле єї житє, ціле пасмо терпінь, унижень і недостатків, що зложили ся на те, щоби з гарної, веселої, живої дівчини зробити те, що тут лежало, стогнало і вило ся в болю перед ним на нужденній берлозі, — все те ясно в одній хвили стануло перед очима єго душі. Він знав єї від давна, від дитинства. Отець єго взяв єї з села до двора, щоби няньчила єго сина. Єї кругле, рум'яне, усміхнуте лице з чорними як терен очима — се перша виразна згадка з його дитинячого віку. Довгі, тужливі пісні, що вона співала тихим але звучним голосом, колисали його до сну, уносили на

рожевих хвилях в якусь чудесну, зачаровану країну, повну світла, зелені і запаху. До неї било єго дитяче серце першим, щирим привязанєм, бо матери своєї він цілком не знав і не пам'ятав — умерла в тиждень по його народженю.

І нараз якийсь нечутний вихор перелетів могучими крилами понад його в тцівську палату. Ганна посумніла і почала украдкой плакати по кутах. Хоча очевидно старала ся, щоби панич не бачив єї сліз, та панич бачив їх часто. Чував якісь живі розмови вітця з Ганною, по котрих вона виходила з покою з червоним від сліз лицем. В кінці зачудувався не мало, коли Ганна щезла з палати. Тихцем видано єї за муж за пастуха Гриця і виправлено до села, з часом погнано й на панщину. Панич мав тоді вже вісім літ і не потребував няньки. Цікавий був, що стало ся з Ганною, але не смів питати про се вітця. Тільки услужний Олекса, новий пастух двірський, розповів йому все так докладно і з такими смішними додатками, що панич посміявся не мало і забув про Ганну.

Швидко по весілю вона захорувала і вродила сінка. Коли прийшла до здоров'я, погнали єї враз з мужем на панський лан. Положила дитину до кобелі і пішла. Клала єї разом з кобелею в борозду і обставляла довкола снопами, щоби лежала в тіни. Жиючи вісім літ у дворі, відвикла від тяжкої праці; жала кенсько, поволи і мучила ся при тім дуже. Польовий, котрий від давна мав єї на оці, тепер, коли була жінкою другого, дуже часто заохочував єї до праці ударами канчука; жала пополиваючи сльозами колосе. Польовий не пускав єї до дитини, котра плакала в кобілці до розпуку і рвала своїм голосом єї материнське серце. Муж єї не любив, дитину єї ненавидів і коли прийшла зморена і освягла, докучав єї тим, чому не була винна, або бив єї за леда слово. Так плили єї літа, ті літа молоді, котрі в життю чоловіка звичайно бувають райським огородом серед нужденних піль і пустарів.

За два роки почорніла, висохла, збридла так, що годі єї було пізнати. Погасли живі іскорки в єї очах, сміх утік з уст. Почала напивати ся. Такою бачив єї нераз панич, коли вернув зі шкіл на вака-

ції На панщині співала розпустні пісні, сміяла ся відбираючи удари канчуками, а відбирала їх не мало, хоча польовий уже без гніву і завзятя підганяв єї, чи то махнувши на неї рукою, чи то з іншої якоїсь причини, про котру голосно йшли бесіди в селі і у дворі.

Бачив також панич єї дитину, тоту нещасну, опущену і занедбану дитину. Лазила довкола хати, брудна, замурзана, в одній сороччині, обливаній що день борщем і посипуваній порохом, лазила то плачучи жалібно з голоду, то знову муркотячи щось собі і співаючи під носом та з подивом і страхом витріщуючи свої великі, красиві, сині оченята на кожного перехожого Яким глибоким болем переймає тепер ще серце панське сама згадка про ті очи, такі подібні до його власних! Живо, з убійчим упором стає перед ним думка: „Аджеж се був мій брат! де він тепер? що з ним стало ся?“

— А, знаю! відповів сам собі на те питанє з тою самою поражающею ясністю — Там він на печи лежить, я бачив його вчора! Знаю, знаю, — додав, згадуючи його історію. Коли дійшов до десяти літ, взято

його до двора за підпасича. Пас телята, потому корови в лісі, а коли раз погубив худобу і вернув з одним лише бато́гом до двора, копнув його розгніваний завіда-тель у груди чоботом, так що відразу почав плювати кровю а потому казав його ще висікти канчуками. Не встав від того дня — отець і мати понесли його з плачем на ношах до хати. То було перед двома роками.

І пан в одну мить скочив на припічок і поглянув у темний кут на великій глиняній печі. Під брудними шматами лежав там другий кістяк посеред убійчо смердячого повітря. Лице подовгасте, висохле, від давна немите, лише очі великі, сині, майже зовсім уже вигаслі, недвижно поглядали на стелю. Ані голосу, ані стогнання не було чути, лише рідкий, тяжкий віддих підносив груди. Ноги були вже холодні. Очевидна річ, що остатня іскра життя ледво вже тліла в тім до решти виссянім тілі.

— То брат твій! — крикнуло щось в нутрі у пана так голосно, що він пере-лякав ся того свого власного внутрішнього голосу.

І відчуваючи серцем усе те, що ті люде перетерпіли в своїм житю, відчуваючи як близький, як коли би вони були частею його самого, він почув, як зимний піт краплями виступав на його чолі. Тільки тепер він пізнав, що є біда, пізнав чим вона є. Не сам біль тілесний не гризота сумління, не знеохота, безнадійність і розпука — але все разом — ті рухи хробака настоптаного ногою, те ломанє і ни́дінє живої людини під важкими колесами суспільної несправедливости.

— Боже мій! досить, досить того виду! — зойкнув пан з глибини душі і кинув ся до конаючої невісти, котра знов почала кашляти.

VII.

Довга тінь закрила віконце; деревляним костюром застукано о шибу.

— Гей Грицьку, ти ще дома? — кликав з надвору голос атамана

— Дома — відповів пан.

— Збирайже ся на панське, сіно возити!

— Не можу, — відповів пан. — Жінка моя конає, дитина вмирає.

— Покидай їх, нема часу! — крикнув атаман.

— Якжеж покидати умираючих?

— До сто чортів, — крикнув атаман, — нехай і без тебе здихають, а ти йди! Памятай, що як другий раз тут прийду, щобим тебе вже не застав!

Атаман пійшов, а пан стояв коло вмираючої, як оголомшений, дивуючи ся сам собі, в який спосіб він назвав єї своєю жінкою, длячого відозвав ся на поклик „Грицьку,“ длячого не дав атаманови пізнати ся яко пан. Стояв так довгу хвилю, подав води хорії, поправив лахмани на хлопцю, котрий ледво дихав, хотів ще щось робити, сам не знаючи, що має робити, коли в тім скрипнули двері і ввійшов атаман.

— Ти ще тут? — крикнув він замість поздоровлення.

— Алеж... алеж... простогнав пан, чуючи, що дрожить перед своїм власним слугою.

— Я тобі казав, лайдаку: йди! — крикнув атаман і що сили вдарив його костюмом по плечах, потому вхопив за волосє і поволик від постелі до сіней. Пан ішов як неживий, ані не думав супротивляти ся.

— Бери шапку і вили! — крикнув атаман і вдаривши його в карк так, що йому аж свічки в очах засвітили ся, по-пхнув його вперед себе.

— Грицю! Грицю! — роздався з нутра хати протяжний, жалібний голос.

— Марш, нехай здихає стерво! — крикнув атаман. Похиливши голову як віл під обух, з вилами і граблями на плечах, пан вийшов на вулицю.

Вулиця була пуста Сонце вже високо підійшло Очевидно всі вже пішли на панське — він був остатній. Почав бігти, гнаний якимсь глухим, звірячим страхом і проклинами атамана, а в душі його ненастанно роздавав ся страшний кашель і крик конаючої: „Грицю! Грицю!“

На луці вже кипіла робота, шелестіли вили обертаючи сіно, ішли розмови, жарти, роздавали ся навіть співанки. Завідатель ходив по луці, розставлені гайдуки з канчуками пильнували працюючих і підгоняли лінивих.

— Га, прецінь і сей кум іде! — крикнув завідатель, побачивши пана. — Витайте куме! Ви певно ще не по сніданю!

Гей хлопці, дайте по йому сніданє, як належить ся!

В одній хвили гайдуки кинули ся на пана і повалили його на землю. Один сів йому на голову, другий на ногах, а два почали молотити канчуками. Завідатель сміяв ся і похвалив їх зручність.

— Ну, а тепер покріпивши ся марш до роботи — сказав весело завідатель. Пан мовчки взяв ся до праці. Не думав ні про що, добував останків сил, щоби зрівнати ся з другими, але не міг.

— Е, як бачу, куме, ви нині не в гуморі! — крикнув над ним пан завідатель і скропив його канчуком. — Скорше, скорше!

Спотілий, змучений, ледво живий грабав пан сіно, нічого не мовлячи, нічого не думаючи, як машина. Одно лише слово повторяв, те саме, котре вчора ще здавало ся йому підлою брехнею а нині так величезного набрало для него значіння:

— Біда! біда! біда!

А коли в кінці в хвили найвисшого змучення пан думав, що тут упаде без духа по серед луки і не встане більше,

коли вже руки, ноги і груди рішучо відмовляли служби, завідатель крикнув нараз:

— Досить, ідіть йісти!

Самі винали з рук панових граблі, самі опустили ся руки, він усів на тім місці, де стояв і не говорив нічого, лише віддихав і шептав:

— Боже, чи ще не досить?

Кілька хлопів зблизило ся до него розпитуючи про жінку і дитину. Пан мовчав хмарний. Зрозуміли його і киваючи головами шепотіли:

— Со духи праведними упокої йіх Господи!

Якась милосерна душа віткнула йому в руку кусник чорного, разового хліба, печеного з помішаних останків муки житної, ячмінної, вівсяної і стоколоси. Пан був голодний, то й не надумуючи ся почав гризти той твердий хліб. І разом з хлібом якесь огірчене, обезсилене і роздразнене опанувало його. Доси він неясно якось представляв собі своє положенє і вірив, що все те або страшний сон або лише хвилива проба долі, кара за його твердий упір і що леда хвиля чудом якимось усе змінить ся і він верне на своє давнє місце.

Але коли попойів хлопського хліба, що каменем заляг у єго жолудку, віра та почала розпливати ся в нівіщо і він почав розуміти, що те, що стало ся вчора, вже не відстане ся ніколи. „А до тої хати ввійшов ти на те, щоби більше з неї не вийти“ — пригадали ся йому слова дивного молодця і він похилив голову, як засуджений злочинець і сидів в німім остовпіню.

Не жаль йому було за минувшиною, та про те теперішність боліла його ненастанно, тягом, як болить хробачливий зуб. Нараз здрігнув ся і напружив слух. Тут же за ним на копиці сіна сидів завідатель, зайнятий живою розмовою з завідателем сусіднього маєтку, котрий перед хвилию прийїхав на кони. Говорили по німецьки, очевидно не боячи ся, щоби їх не підслухано і знаючи, що жаден хлоп по німецьки не розуміє.

— Колиж купуєте те село? — питав чужий завідатель місцевого.

— Перед новим роком тяжко буде.

— Ов, а то чому? Прецінь здавало ся міні, що капіталу вам не забракне.

— В тім то й клопіт, що не стає ще двох тисяч до заплати з контракту.

— Через літо і осінь певно заощадите таку суму.

— А, розуміє ся. Урожаї маємо гарні, сіно також гарне. Можна буде продати сто кірців пшениці для себе, ну, і сіна пів стирти можна буде на моє нове господарство відставити. Я вже з властителем умовив ся.

— Ну, то для чогож хочете зволікати до нового року?

— Бо то, бачите, в тім сільци нема ліса з будівляним деревом, а тут у зимі зачнуть рубати, то можна буде яких двісті сосен для себе відложити. Прецінь знаєте, як там усі будинки занедбані.

— А так, бажаю вам поводження. Дай Боже щасливо дійти до ціли! А щож пан?

— А щож би? знаєте як то кажуть: добре дуріти, коли приступає. Виріс в достатках і роскошах і хоча про господарство не має понятя, уважає себе Бог знає яким господарем, бо все йому веде ся. Цікавий я, як то йому буде вести ся без мене. З великої роскоші забажав в кінці біду побачити і вчора мало що весь дім не перевернув до гори ногами, найстарших слуг зі служби понаганяв

— За що?

— Від кого лише почув слово „біда“, зараз жадав, щоби йому тоту біду показав.

— Ха, ха, ха!

— А коли ні — марш зі служби! Ледво нині його упросили, щоби змило-сердив ся над людьми.

— То диво!

— Дурний він, дурний, думає, що як до тепер було йому добре, так і на віки буде. Гей, пізнає він ще біду, аж йому вухами налє ся. Ну, а як же з вашими ощадностями? — запитав місцевий заві-датель чужого.

— О, міні ще далеко до ціли — відпо-вів замісцевий. — У мене пан — бита бе-стія, але про те чоловік до тисячки гото-вими крім пенсії що року якось назбирає.

Дальше пан не міг слухати розмови тих чесних людців. Майже не тямлючи, що робить, встав, узяв залізні вили і супо-кійно зблизивши ся, з цілої сили всадив їх у груди свого завідателя. Той упав без духа, лише ногами затрінав. Чужий завідатель відскочив і наробив гвалту. Прискочили гайдуки, звязали злочинця, а бачучи, що завідатель не живе, зложили

його на ноші і казали хлопам нести до двора, а за трупом вели звязаного убійцю.

VIII.

— До тяжкої школи віддав еси мене Боже! Впровадив ти мене до тої висшої школи біди і двері затріснув за мною! Чи думав я ще вчора, к. ли легким кроком виходив з рідного двора, що нині поверну до него з путами на руках, збитий, в погорді, порівнаний з найнижшими і супроти них навіть унижений, бо злочинець. І як же скоро та школа наповнила тіло мсе терпінем а душу розпучкою!

Так думав пан поступаючи серед гайдуків на подвірє свого двора На ганку сидів новий пан — він знав, хто то був в його власній шкурі, але уста мав замкнені. Побачивши незвичкий похід, вийшов на против него. Поглянув супокійно, з виразом жалю на трупа і на винуватого, довго вдивляв ся в него своїми лагідними очима, в кінці запитав ;

— За що ти вбив мойого завідателя?

Пан чув, що в слові „мойого“ в голосі його тремтіла неневність, і догадав ся, що й у нового пана помимо зміненого обличчя

пасмо свідомости свого я не перервало ся, лише уста так само були замкнені, як і у него. І відповів

— Убив, бо так було треба.

— Щож він провинив?

— Над низшими кат, перед висшими брехач, дбав тільки про себе самого.

— Але щож він тобі зробив?

— Міні? Казав мене бити за спізнене і —

— І що?

Пан мовчав, не міг розповісти розмови з сусідним завідателем

Тимчасом покликано сторожів права котрі від учора ще перебували в дворі, бо скатовані вчора переступники не могли йти, а підводи годі було дістати. Ті взяли нового злочинцю в свої руки.

— За що ти забив завідателя?

— Бо так було треба.

Більше не могли від него нічого допитати ся

— Чекай, зараз ти нам більше виспіваєш! — сказали і зачали переводити з ним слідство по своїому. Але хоча кров бризкала з перевязаних батою пальців, хоча розпаленою шиною пообсмалювано йому лит-

ки а намоченими в соли шнурами посічено до крові его плечі, — нічого більше крім тих слів не видобуто від него. Аж над раном по відбутих муках зложено повязаних вязнів на драбинястий віз і відвезено до міста. Коли відійїжджали з села, загуділи дзвони з сільської дзвінниці на знак, що зараз відбуде ся похорон. Час був робучий, отже піп казав з рана винести на кладовище трупи жінки і сина Грицькового, щоби їх покропити і поховати, поки роса зійде з сіна. При гомоні дзвонів, котрих ніколи не мав уже почути, скатований злочинець зарідав перший раз тяжко і болючо. Чув, що серце его тає, що тіло його зломане, що все скінчило ся для него на світі, і не бажав уже нічого більше, як лише спочити побіч своєї няньки і свого братчика.

IX.

Пів року минуло від того дня, коли через уліці головного міста на гору за містом тягнула величезна юрба народу. Посеред узброєних посіпаків йїхав віз, а на ньому прикований сидів чоловік блідий, змучений і перед часом зівялий. То

був убійця завідателя, засуджений на смерть, котрого власне вели до місця, де чекала на него шибениця.

Він очевидно від давна знав, що його чекає і не показував тривоги. Здавало ся навіть, що бажав смерти, інші знов казали, що то проста худобина с тупим чутєм, і що супокій той, то глупота і ніщо більше.

Побіч провинника стояв піп і говорив йому довго і переконуючо до серця, говорив про скруху, про покуту за гріхи в життю і про справедливість божу сполучену з безграничним милосердем. Та винуватець чи то з глупоти, чи з закамєнілости не слухав, чи не розумів тих наук.

— Дивіть, ані разу не перехрестить ся! — кричали за ним старі богомільки — Йди, йди безбожнику! Чортови запродав ти душу, швидко дістанеш ся в його пазурі.

— Такого порядного, чесного і приємного чоловіка замордував і то зовсім без причини, і ані крихти жалю! — говорили інші.

— Знаєте, коли би був показав жаль, то може були би йому злагодили кару.

— Е, а я завжди кажу, що тут, особливо тут не можна мати найменшої злагоди. Раз хлопovi попусти, то Бог знає на що він відважить ся

Пан слухав тої розмови, але серце його було супокійне, не обурювало ся і не бунтувало ся. Він розумів, що ті люде не знають, що говорять і жалював їх.

Нараз почув, що хтось доторкнув ся його плеча. Обернув лице і побачив побіч себе того самого молодця, котрий колись запровадив його до хлопської хати. Лице молодця було ясне, промінисте. Він сказав:

— Ну, щож? перебув єси школу?

— І доходжу до кінця — додав пан.

— Проба твоя скінчила ся. Може хочеш вернути назад до життя, до свого двора?

— Кинений під колеса суспільної машини, росторощений і роздавлений мав би я жити дальше? Ні, не хочу. Бажаю кінця.

— Ну, то до побаченя!

Але пан сидів потонувши в думках і не чув тих остатніх слів. Надія на життя, на давнійше життя так давно вже щезла з перед єго очей, що в першій хвили

при словах молодця він навіть не міг повірити в єї істнуванє, в єї можливість. Але зараз в слідуючій хвили віджили ще давні спомини, з понурої темряви виблисла незнищена любов до життя і він мимохіть витягнув руки в сторону молодця і крикнув:

— Ах ні!... Проси міні!... Хочу жити! хочу вернути до того чим був. Хочу любити, терпіти і бороти ся!...

Але молодця вже не було при нім а слова його, незрозумілі і дивні, викликали тільки нові проклятя серед старих богомолок.

— Чорта кличе, щоби його спас... хоче жити, розбишака!...

— Се ж божевільний! — мовили другі.
— І таких людей вішають, замість віддати їх до шпиталю!

— Вовка чи здорового, чи скаженого однаково треба вбивати. А в отсьому разі особливо треба дати відстрашуючий приклад другим.

І звільна, як різнобарвиста ріка, посував ся величезний похід вулицями, чим раз більше наближуючи ся до страшного кінця.

ХЛОПСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

вийшли доси ось які кни

Ф II
9-44п

1. Страйк чи бойкот	2	кр.
2. Пята курія	2	"
3. Як пан собі біди шукав	5	"
4. Свинська конституція	5	"
5. Двори і хати	2	"

Ті книжечки можна замовляти в редакціях хлопських газет :

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

(виходить 2 рази на місяць і коштує річно 1 р. 50 кр., адрес: Львів, Кастелівка, ул. Крижова ч. 12), і

ГРОМАДА

(виходить 1 раз на місяць в Коломиї ул. Старомійська ч. 366 і коштує до кінця сего року 1 р).

Разом з Громадським Голосом видає ся у Львові для освіченійших селян і міщан часопис наукова і політична

ЖИТЕ І СЛОВО,

що виходить раз на місяць книжками по 5 аркушів і коштує до кінця року 2 р. 50 кр.

34.228

$\Phi \frac{I}{Я-440}$